

Urbán Judit

ADOLF HITLER ÉS PÁRTJÁNAK PÉNZÜGYI TÁMOGATÓI

A német történelem első demokratikus kísérletének tekintett weimari köztársaság (1919–1933)¹ folyamatosan külső és belső nehézségek között örlődött: az első világháborús vereség, a háborút követő infláció, az 1919. évi versailles-i béke megaláztatásai és jóvátételi kötelezettségei soha nem látott nyomorba taszították az országot. Az 1920-as évek közepének néhány éves konszolidációja után az 1929–1933. évi világgazdasági válság gyors átterjedése Németországra egy évtizededen belül másodszor hozta rendkívül súlyos helyzetbe az országot. Mindez kedvezett a nehézségeket jól artikuláló Adolf Hitlernek és Nemzetiszocialista Német Munkáspártjának (NSDAP), amely az 1932. július 31-i Reichstag-választások győztese lett (37,3% és 230 képviselői hely). Hitler sikeréhez azonban hozzájárult a külföldi, és kisebb részben belföldi pénzügyi támogatások sorozata. Ezek nélkül Hitler mozgalma már korán letűnt volna a politikai palettáról, több más kis törpepárthoz hasonlóan, amelyek üzenetei nem jutottak el szélesebb társadalmi rétegekhez. A tömegek megszólítását új tömegkommunikációs lehetőségek és modern választási kampányok segítették, s az NSDAP szívesen támaszkodott e pénzigényes kommunikációs formákra.

Hitler belföldi támogatói

Az első pénzügyi pártfogók már röviddel az első világháború befejezése után jelentkeztek. Krupp nehéziparos már 1919-ben pénzelt szélsőséges csoportokat, majd Hitler megjelenése után az NSDAP-t. Hasonlóképpen cselekedett Németország má-

¹ A weimari köztársaság történetéhez lásd: *Winkler, Heinrich August: Weimar 1918–1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie. Verlag C. H. Beck, München, 1994, uő: Németország története a modern korban I. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 341–496.*

sik meghatározó gyáriparos családjának feje, Hugo Stinnes is, aki kezdettől bevetette befolyását a teljesíthetetlen versailles-i békediktátum ellen. Stinnes ugyan 1924-ben meghalt, ekkor azonban már több üzletember, iparos és bankár szponzorálta nagyobb összegekkel Hitlert és pártját, közöttük Fritz Thyssen vagy Adolf és Emil Kirdorf. Hitler utóbbi támogatója haláláig, 1937-ig, büszke volt tetteire. Dietrich Eckart, a korai nemzetiszocialista mozgalom egyik kulcsfigurájaként szintén a párt pénzügyi kereteinek megteremtésében töltött be fontos szerepet. Eckart, költő-drámaíró lévén, bejáratos volt jómódú polgárok szalonjaiba, s kapcsolatait felhasználva, bevezette Hitlert az ún. jobb társaságokba, ahol gyárosok, bankárok, földbirtokosok és gazdag arisztokraták karolták fel.

A döntő fordulat 1929 októberében kívülről jött, a New York-i tőzsde válságával, majd fokozatosan, lépésenként terebélyesedett. A gazdasági kilátások halványulásával a német vállalkozók, akik 1924-ben az amerikai hitelek érdekében a Dawes-terv mellé álltak, most elutasították a Young-tervet, jóllehet a szövetséges fizetési igények jelentős csökkentésével és technikai fizetési könnyítésekkel járt volna. A kezdődő új válság vezető német vállalkozókat taszított Hitler karjaiba, s a nagyipar egy része mindinkább hallgatott rá és terveire. A korábbi becsvágyó porosz tisztviselő, a Krupp cég igazgatója, film- és sajtókonzern-tulajdonos Alfred Hugenberg vezetésével politikai bizottság szerveződött a Young-terv megghiúsítására, amely megkísérelte a lakosság érzelmeit felkorbácsolni. S ekkor kínálkozott az első nagy esély Hitler számára, aki hajlandó volt Berlinben találkozni Hugenberggel. Megígérte tárgyalópartnerének, hogy teljesen leállítja a náci párt nagyvállalkozó-ellenes propagandáját, miközben Hugenberg cserében az NSDAP pénzügyi támogatását, és politikai szabad kezet ígért számára. E látszólagos engedményekért Hitler rendszeres pénzügyi támogatást kapott az ipar Hugenberg által kezelt politikai alapjából, és vele propaganda lehetőséget a gazdasági világválság teljes politikai kihasználására. Thyssen becslése szerint Hugenberg az ipari konszernektől befolyt pénzek egy ötödét, vagyis évente két millió márkát bocsájtott Hitler rendelkezésére. A növekvő gazdasági válság kedvező hatásai révén, és Hugenberg támogatásával, két év alatt az NSDAP-re adott szavazatok számát így 800 000-ról hat millió fölé emelkedett.²

1931 tavaszától–nyarától a Ruhr-vidéki nagyobb acél-trösztöktől (Vereinigte Stahlwerke, Stahlwerk Hoesch) is érkezett több százezer márkás támogatás. A müncheni Barna Ház építési költségeinek nagy részét Thyssen vállalta magára. Az 1931 októberében Bad Harzburgban rendezett nacionalista találkozón Hjalmar Schacht, a Deutsche Reichsbank egykori elnöke megnyitotta Hitler útját a nagybankokhoz. Wilhelm Keppler „baráti köre” pedig az egész német nehézipart igyekezett megnyerni.

² *Hallgarten, George W. F.*: Hitler, Reichswehr und Industrie. Zur Geschichte der Jahre 1918–1933. Zweite Auflage. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1955. 98–100.

Az első nagyobb pénzügyi támogatók közé tartozott Ernst Borsig mozdony-gyáros. Ő azonban 1933-ban távozott az élők sorából, fiai pedig a nemzetiszocialista rendszer ellenzői lettek. Thyssen kezdeményezésére Hitler 1932. január 27-én a düsseldorfi iparklubban bejelentette, hogy az iparnak és az NSDAP-nak közösen ellenséges a demokratikus egyenlősdi és a pacifizmus, s programja a birodalom újrafegyverzése.³

Később a „népközösségben” a különböző gyűjtési akciókkal a néptársakat is állandó adományozásra kényszerítették. 1937-ben például hét közcélú gyűjtés folyt: január 3-án az SA, SS és a náci párt körzeti szervezeteinek utcai gyűjtése, január 7-én a rendőrség rendkívüli gyűjtése. Február 7-én a háborús egyesületek, a háborús áldozatok és a birodalmi légvédelmi szövetség gyűjtöttek, február 8-án iskolai gyűjtés zajlott, március 7-én ismét az SA, SS és náci párt. Március 21-én a Német Munkafront aktivistái rázták a perselyt, április 10-én pedig a nemzet hálaadó áldozata kezdődött.

A munkanélküliek és egyéb rászorultak téli támogatására segélyakcióit indítottak, amelyet a nácik minden háztartást érintő kényszeradakozássá alakítottak. Felszólították az embereket, hogy havonta egyszer mondjanak le a húsról a téli segély javára. Ilyenkor főzzenek egy tál ételt, s a hús árát ajánlják fel az akció javára, amelyet a náci tömbmegbízott, vagy az SA és SS tagjai ellenőriztek és gyűjtöttek össze. Így a vasárnapi ebéd politikai funkciót kapott és a rendszer melletti kiállás vagy elutasítás jelképe lett. Az ipar az átalányban fizetett ún. Adolf Hitler adománnyal kerülte el az állandó gyűjtéseket.⁴ A párt első propagandaeszköze, a *Völkischer Beobachter* 1921 novemberében került Hitler tulajdonába. Az újság még sokáig nyelte a pénzt, mégis nélkülözhetetlen volt abban, hogy a nácik országosan is gyorsan ismertté válhassanak.⁵

A pénzügyi nehézségek időszakában, amikor a pártszervezetek országos kiépítésével is szembe kellett nézni, nélkülözhetetlen volt egyes lobbisták pénzfelhajtó tevékenysége is. Közéjük tartozott Roosevelttel amerikai elnök későbbi munkatársa, Ernst Hanfstengel is. Félíg amerikai lévén, neki elsősorban a tengerentúli kapcsolatok kiépítésben volt fontos szerepe. Becenevén „Putzi”, közeli kapcsolatban állt Franklin Delano Roosevelttel, sőt később neki is dolgozott az Egyesült Államokban, és nem kevés információval szolgált a szövetségeseknek Hitlerről és más prominens náci vezetőkről. „Putzi” 1933-ban elsősorban a Goebbels-szel való nézeteltérései miatt – erre Goebbels is több helyen tesz említést Naplójában⁶ – kezdett lassanként kiszorulni Hitler közvetlen környezetéből, de még évekig Németországban tartózkodott. Hosszú kitérő után csak 1942-ben tért vissza az USA-ba.

³ *Uo.* 102–104.

⁴ *Németh István:* Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990). Aula Kiadó, Budapest, 2004. 228–229.

⁵ *Knopp, Guido:* A Harmadik Birodalom titkai. Mérték Kiadó Kft, Budapest, 2012. 151.

⁶ *Goebbels, Joseph:* Tagebücher 1924–1945. 1–5. Band 3. Piper Verlag, München, 1992. 977–979.

A pártfogók száma és az anyagi támogatások összege a későbbi diktátor ismertté válásával egyre növekedett, és hamarosan a gazdag és hatalmas pénzmágnások, a külföldi támogatók kapcsán főleg amerikai tőkével alapított multinacionális vállalatok is megjelentek, amelyek a továbbiakban elképesztő összegekkel látták el Hitlert, majd a náci hatalomra kerülése után óriási nyereséget könyvelhettek el maguk és cégeik számára.

Külföldi támogatók

Az 1920-as években súlyos gazdasági nehézségekkel – és emiatt – komoly társadalmi és politikai gondokkal küszködő weimari köztársaság egyik legnagyobb gondja a Versailles-ban kirótt jóvátételi fizetések teljesítése volt, amelyet a németeknek évtizedekig kellett volna törleszteniük. A német kormány kénytelen volt amerikai és angol kölcsönöket felvenni, azonban egy idő után már ezek sem fedezték az igényeket, sőt óriási kintlévőségük miatt nem is akarták tovább fedezni a német államadósságot. Rábédtek, hogy a franciák türelmetlensége és félelme veszélyezteti Németország kiegyensúlyozott fizetőképességét, amely, ha felborul, mindenkinek beláthatatlan kárt okoz. Winston Churchill így írt erről az időszakról: „Németország csak azért fizette meg, azért tudta megfizetni a később mégis kicsikart jóvátételt, mert az Egyesült Államok számlálatlanul kölcsönzött pénzt az európaiaknak, kiváltképpen pedig a németeknek. Olyannyira, hogy 1926-tól 1929-ig az Egyesült Államok adóssai a világ minden részéből csak mintegy egyötödét törlesztették annak az összegnek, amit Amerika a németeknek kölcsönzött, miközben még csak remény sem volt arra, hogy valaha is visszakapja a neki nyújtott hiteleket.”⁷ A New York-i Wall Streetnek és a londoni Citynek sokkal inkább megfelelt volna, ha a németek ellenszegülnek a jóvátételi kötelezettségek teljesítésének, már csak azért is, mivel ennek fizetése előrébb szerepelt a fizetési listán, mint az általuk nyújtott kölcsönök törlesztése.

Érdekeiknek jobban megfelelt tehát egy olyan politikai mozgalom és első embe-
rének támogatása, aki ellentmond az engedékeny weimari politikának, megtagadja a jóvátétel fizetését, így az angolszász bankok hozzájuthatnak hitelezett pénzükhöz. Így tehát az amerikai, angol és német érdekek több ponton is találkoztak. Nemcsak a bankároknak jelentett azonban gondot, hogy a németek, lassan ugyan, de megpróbálják teljesíteni a békeszerződés követelményeit. A német ipar igyekezett – elsősorban nehéz anyagi helyzete miatt – minél olcsóbban nyersanyaghoz jutni, amit közvetlenül a Szovjetuniótól szerzett be, kikerülve a már a szovjet hatalomátvételnél megjelent, elsősorban amerikai nyersanyag-kitermelő és feldolgozó nagyvállalatokat, megfosztva őket a nyereségtől.

⁷ Churchill, Winston S.: A második világháború 1. Európa Kiadó, Budapest, 1989. 13.

A Hitlert támogató nagy cégek többsége multinacionális konszern volt, amelyek amerikai, angol és német tulajdonosi háttérrel rendelkeztek, sokszor szinte kibogozhatatlan összefonódások révén. E cégek már az 1920-as években főleg amerikai bankárok és bankok által nyújtott hitelekkel, s tengerentúli pénzemberek befektetéseiből épültek ki. A Németországban alapított és bejegyzett cégek igazgatótanácsának tagjai és ügyvezetői között sok amerikai állampolgár neve szerepelt, elsősorban bankároké vagy strómanoké, akik közül később többen politikusként építettek karriert az Egyesült Államokban.

Hitler egyik első külföldi támogatója Henry Ford volt, akinek döntésében Hitler nézeteinek támogatása legalább akkora szerepet játszott, mint a jó üzlet kötésének reménye. Az amerikai óriáscég vezetője a *New York Times* korabeli tudósítása szerint már 1922 végén támogatta Hitlert és pártját. A Ford-vállalat futószalag-technikájának bevezetésével több német vállalat elképesztő hatékonysággal növelte termelését, közöttük fontos, hadiipari tevékenységeket is végző cégek. 1930-ban azonban letették a Ford kölni gyáranak alapkövét, amely később nyolchengeres teherautó motorokat gyártott a Harmadik Birodalom számára. Ford ugyan hittel és meggyőződéssel támogatta Hitlert annak antiszemitizmusa miatt, emellett azonban rendkívüli haszonra is szert tett a Német Birodalom háborús céljai révén. A legtöbb Németországban termelő céghez hasonlóan, később ő is több ezer kényszermunkást alkalmazott a termelésben.

Ford a Standard Oil-hoz hasonlóan, mindkét oldal igényeit igyekezett – jó üzletemberhez méltóan – kielégíteni. Kölni üzemében járműveket gyártott a Wehrmacht számára, amerikai anyavállalata pedig az Egyesült Államok hadserege számára is termelt. 1930-ban megépítette a Szovjetunió első modern autógyárát Gorkiban.⁸ Ford nemzetiszocialistákat támogató tevékenysége egyébként egyáltalán nem volt titok a közvélemény előtt sem, hiszen a *Berliner Tageblatt* 1922-ből származó egyik cikke egyenesen a berlini amerikai nagykövetet szólította fel Henry Ford Hitlert támogató szerepének kivizsgálására és azonnali leállítására. Ezen túlmenően maga a Hitler is dicsekedett az amerikai gyáros szimpátiájával, amely pénzbeli hozzájárulásokban is megnyilvánult. Az amerikai autógyáros a kevés egyéni nagyiparos adományozók egyike volt, legalábbis az 1920-as évek végéig. Ford cége az 1930-as évektől több országban működő transznacionális vállalatnak számított.

1928-ban azonban megváltozott a helyzet. A németországi Ford Werke AG 40%-át átvezték az IG Farbenbe és annak egyik vezetője lett a Ford németországi főembere is, miközben Henry Ford testvére, Edsel, az amerikai IG Farben igazgatótanácsába került. Már pedig az IG Farben olyan vegyipari óriás volt,

⁸ *Sutton, Antony C.*: Wall Street and the rise of Hitler. The astonishing true story of the American financiers who bankrolled the Nazis. Clairview Books, Hillside House, 2010. 91.

amelynek létrejöttét azok az amerikai bankárok finanszírozták, akiket Ford az 1920-as években még megvetett a tisztán profitszerzés céljából kirobbantott forradalmakban és háborúkban játszott szerepük miatt.⁹

A Ford Werke AG alapítója 1938-ban átvehette Hitlertől a birodalmi Német Sas Nagykeresztjét, amely a külföldi állampolgároknak adható legmagasabb állami kiüntetés volt. Köszönhető volt mindez – az NSDAP-t támogató és velük szorosan együttműködő ipari kartellek közbenjárása mellett – annak is, hogy bár a Ford Werke AG-ban végig megmaradt az amerikai többségi tulajdon, a gyár teljesen német volt. Német irányítással, német anyagokból, német munkásokkal termeltek, nemcsak Németországba és Európa más országaiba, hanem az Egyesült Államokba is. Ilyen amerikai többségi tulajdonnal gyártottak járműveket és fegyvereket a Wehrmachtnak, sőt Európa más országaiban – Magyarország, Románia, Franciaország, Dánia, Hollandia – lévő üzemeiben is a németek háborús igényeit elégítették ki. Franciaország esetében mindez a Vichy-kormányzat idején történt.

Nem elhanyagolható azon összeg sem, amely Vaszilij Biszkupszkij tábornokon keresztül Párizsból az orosz mágnásoktól vagy az aranyifjú playboy Hitler-fanatista, Kurt Lüdecke révén került a nemzetiszocialistákhoz. Biszkupszkij a cári orosz hadsereg legifjabb tábornoka volt, aki 1919-ben végleg Németországba távozott és Hitlert segítette. Valószínűsíthető, hogy fontos szerepe volt a Kapp-puccsban is. „Biszkupszkij részt vett a Kapp-féle államcsínyben – ismert tény, hogy pénzügyi támogatásokat kapott mindkettőtől, úgy Kapptól, mint Bauer ezredestől – emiatt el kellett menekülnie Berlinből, vagyis Szkoropadszkijjal és másokkal együtt. Végül Münchenbe került, ahol Scheubner-Richterrel is kapcsolatba került. Az utóbbi bemutatta Biszkupszkijt Hitlernek és állítólag ettől kezdve baráti kapcsolatba kerültek egymással.”¹⁰ Biszkupszkij igazi világhi volt, aki a fehérek oldalán harcolt a szovjet polgárháború idején, de sikerült komoly anyagi forrásra szert tennie mielőtt kivándorolt Németországba. Itt aztán minden orosz kapcsolátát bevetette, hogy pénzt szerezzen példaképének, Hitlernek. Személyes kapcsolatban állt az utolsó orosz cár családtagjaival és elsősorban gazdag oroszokkal.

Hitler közvetlen környezetében szintén homályos kapcsolatokkal rendelkezett Kurt Lüdecke, aki 1938-ban kiadott memoárjában részletesen emlékezett ezekre az időkre.¹¹ Arra, hogy ügyletei nem voltak teljesen tiszták és még kevésbé követethetők, Goebbels is utal Naplójában: „Rosenberg egy kellemetlen dolgot mondott Lüdeckével kapcsolatban. Beszélek Magdával erről. De a dolog még nem tiszta.

⁹ Uo. 90.

¹⁰ Whetton, *Cris*: Hitler's fortune. Pen and Sword, 2005. 170.

¹¹ Charruthers, *Bob*: I knew Hitler. The lost testimony by a survivor from the Night of the Long Knives. Kurt G. W. Ludecke. Coda Books Ltd., Warwickshire, 2011.

(...) Ez a dolog sem tiszta Lüdeckével.¹² Mindenesetre ő teremtett kapcsolatot Benito Mussolinihez, akitől becslések szerint nagyjából 18 millió márka érkezett a nácihoz. Mussolini örömmel adott pénzt Hitlernek, miután az egyértelművé tette, hogy az NSDAP hatalomra kerülése esetén nem követeli vissza Dél-Tirolt. Wolfgang Zdral¹³ azt is állítja Hitler finanszírozását taglaló munkájában, hogy Lüdecke saját személyes vagyonából 130 000 birodalmi márkát adott a nácioknak.

Fura módon Franciaországból is érkeztek pénzek a nemzetiszocialisták számára, még hozzá a híres fegyvergyártó Schneider-Creusot vállalatától, amelynek elnöke M. Eugene Schneider volt. Az ismert francia fegyvergyár több leányvállalattal is rendelkezett Európában, de több újságot is a kezében tartott, amivel a közvéleményt úgyesen lehetett a háború felé terelni. A cég egyik alkalmazottja révén birtokolta a párizsi *Le Temp* és a *Journal de Débats* részvényeit.¹⁴

A más európai országokból és a belföldről érkező pénzügyi összegek sem lettek volna azonban elegendők a hatalmasra növekedett náci propagandagépezet, Hitler személyes és költséges életmódjának fedezésére, nem beszélve a 3–400 000 főre duzzadt SA rohamosztagok és az SS fenntartására, ha az angol–amerikai bankároktól, üzletemberektől, multinacionális vállalatoktól és olajipari cégektől, illetve ezek németországi leányvállalataitól nem érkezik folyamatosan jelentős pénzügyi támogatás.

Az Egyesült Államokból érkező hozzájárulások kulcsfontosságú tengelye a Hamburg–Amerika Line (HAPAG) gőzhajó társaság volt, amelyet 1847-ben alapítottak, és amely felett az ellenőrzést 1920-ban Averell Harriman és Bert Walker szerezte meg az első világháború utáni vezérigazgatóval, Wilhelm Cunoval¹⁵ – a későbbi német birodalmi kancellárral – és M. Warburg bankárral közösen. Ettől kezdődően az amerikai és német cégek, illetve vezetőik összefonódása és egymás cégében való részesedése, beosztása szinte követhetetlenül összefolyt.

Averall Harriman az 1920-as évek elején, európai tartózkodása alatt ismerkedett meg Fritz Thyssen gyáripárossal. Harriman a W. A. Harriman and Co. német kirendeltsége megalapítására érkezett Berlinbe, de Thyssennel való megismerkedésével sokkal többet sikerült elérnie. A gazdag örökösrel megegyeztek egy New York-i bank létrehozásában, amelynek az amerikai és társai lettek az igazgatói, s a németországi Thyssen-vállalat ügyleteit intézték külföldön. Az

¹² Goebbels, 974–975.

¹³ Zdral, Wolfgang: Der finanzierte Aufstieg des Adolf H. Ueberreuter, 2002.

¹⁴ Engelbrecht, Helmuth Carol – Hanighen, Frank Cleary: Meerchants of Death. Study of the international Armament Industry, 3. Ludwig von Mises Institute, 1934. 2–4.

¹⁵ Chaitkin, Anton and Tarpley, Webster: George Bush – The Unauthorized Biography. ProgressivePress.com, California, Joshua Tree, 2004. Chapter 2: The Hitler projekt. Bush Property Seized–Trading with the Enemy

1924-ben létrehozott Union Banking Corporation (UBC) a W. A. Harriman and Co. manhattani központjának részeként működött és több szállal is összekapcsolódott a szintén Thyssen érdekeltségbe tartozó holland pénzintézettel, a Bank vor Handel an Scheepvaarttal (BHS). Ezt a bankot Thyssen D. C. Schutteval és H. J. Kouwenhovennal együtt alapította. Az UBC Thyssen érdekében tett lépéseihez és üzleteihez alapvetően ettől a banktól érkeztek a pénzek.¹⁶

A bank, amelynek elnöke Prescott Sheldon Bush volt – 1926-tól egyben a W. A. Harriman and Co. alelnöke –, így szorosan összekapcsolódott a Fritz Thyssen és testvérei által vezetett, de általuk csupán 26%-ban tulajdonolt Vereinigte Stahlwerke AG-vel (Egyesült Acélművek), arról nem is beszélve, hogy a legnagyobb német acélipari monstrum főigazgatója, Albert Vögler egyúttal a titokzatos holland BHS és a HAPAG egyik igazgatója is volt.

A Hitlert támogató gazdag német családok között feltétlenül megemlítendőek a Schröderek. A nácikat támogató legismertebb családtagjuk Kurt von Schröder báró társigazgató volt a Thyssen-Hütte öntödénél Prescott Bush New York-i társával, Johann Groeninggerrel. Emellett ő volt az SA és az SS finanszírozásáért felelős szervezet pénztárosa. A család másik tagja, Rudolf von Schröder a Hamburg–Amerika Line alelnöki tisztségét töltötte be.

Az Egyesült Acélművek megalapítása Clarence Dillon¹⁷ Wall Street-i bankár nevéhez fűződött, aki Prescott Bush apjának, Samnek volt régi elvtársa, az ún. Merchant of Death-ban.¹⁸ A Vereinigte Stahlwerkébe Dillon 70 millió dollárt fektetett be, amiért cserébe cége, a Dillon Read Company, több képviselője is helyet kapott Németország legújabb és legnagyobb ipari óriásának igazgatótanácsában.

Míg az Egyesült Acélművek pénzügyeit a Dillon Read Company intézte, Fritz

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ „A legfontosabb németeket támogató pénzforrás a Dillon szindikátusi vonal 15 millió dolláros keretet biztosított, habár a Thyssen-Hütte 1925-ben nehéz piaci körülményekkel küzdött. Hírek keringtek arról, hogy a szövetségesek lefoglalják a Krupp-műveket és további német gyárat, mivel egy jelentés szerint több száz ágyút találtak elrejtve a Krupp üzemeiben. Kruppot perbe fogták, aki 10 millió dollár értékű kötvényt ajánlott fel a Chase Nationalon keresztül, de javaslatát leállította, mert a keringő rémhírek hamisnak bizonyultak. Ám a Krupp-ügy továbbra is befolyásolta a piaci viszonyokat, amikor Dillon Read hiteleket nyújtott Thyssennek 1925 januárjában. Dillon képessége, hogy összehozzon egy szindikátust annak ellenére, hogy mindenütt bizonytalanság uralkodott, nagyban megemelte saját cége presztízsét a német ipari körökben, és további üzleteket hozott.” *Peres, Robert C. – Willet, Edward F.: Clarence Dillon: A Wall Street Enigma. Madison Books, Lanham, 1995. 70.*

¹⁸ Merchant of Death (A halál kufárjai) nevű csoport azokat az embereket jelentette, akik a háború, s így emberéletek árán gazdagodtak meg. Elnevezésük *Engelbrecht, Helmut Carol – Hanighen, Frank Cleary: Merchants of Death. Study of the International Armament Industry* könyvére utal.

Thyssen politikai céljaira – amelyek Hitler és a náci párt hatalomra juttatásához kapcsolódtak – fenntartott bankszámláit a Bush és társa, Walker irányította bankok és cégek kezelték, közöttük az Union Bank Corporation is. Ezen és a holland bankon keresztül Thyssen saját bevallása szerint több mint egymillió birodalmi márka érkezett Hitlerhez és pártjához.¹⁹ A cég- és bankhálózatok kiépítése, s az elsősorban amerikai és angol tőkével működő multinacionális vállalatok létrehozása azonban ezzel még nem fejeződött be. A kusza, bonyolult és szinte követhetetlen banki és vállalati összeolvadások és pénzügyi műveletek nyilvánvalóan a közvélemény, valamint az esetleges vizsgálódók megtévesztésére irányultak. Mindez amerikai gyakorlat volt, amely kiterjedt az európai leányvállalatokra is.

1931 elején a W. A. Harriman and Co-ból Brown Brothers-Harriman lett, miután egyesült a – brit–amerikai, elsősorban nagyobb beruházásokkal foglalkozó – Brown Brothers céggel, amelyhez nemsokára csatlakozott az Union Pacific Railroad későbbi tulajdonosa, Robert A. Lovett is. Az így létrejövő cégkonglomerátumban érdekeltsége volt Harrimenéknek – Averellnek és E. Rolandnak –, Prescott Sheldon Bushnak, George Walker-nek, Thatcher M. Brownnak és Lovettnek, de a vezetőségen keresztül több amerikai és angol állampolgárnak is részesedése volt a cégben, többek között Clarence Dillonnak is.

Antony C. Sutton a könyvében²⁰ részletesen beszámol a Harriman testvérek bonyolult tevékenységeiről, amelyek jelentős része Hitler és a nácik anyagi megsegítése érdekében történt. Érdekes módon mégis azt a következtetést vonja le, hogy bár Harrimannék minden kétséget kizárólag tudtak arról, hogy ismert nácikkal és egy hollandiai náci bankkal állnak üzleti kapcsolatban, mégsem lehet bizonyítottnak tekinteni, hogy közvetlenül pénzzel is ellátták volna a nemzetiszocialistákat. Meglepő következtetés, főleg ha figyelembe vesszük, hogy az átutalások a részben Harriman-érdekeltségű Hamburg–Amerika Lineon keresztül történtek, társuk, Prescott Bush pedig üzletük maximális nyeresége érdekében táviratokkal bombázta Max Warburgot, hogy járjon közbe Amerikában a Németország és Hitler elleni hangulatkeltés visszaszorításában. 1933 márciusában Warburg kezeskedett Hitler kormányáért az amerikai befektetőknek: „Az elmúlt néhány évben az üzlet jelentősen jobb volt, mint ahogyan eredetileg számítottunk rá, de ez a reakció jó néhány hónapig érezte hatását. Igazából szenvedünk a nagyon tevékeny Németország elleni propaganda miatt, melyet néhány kellemetlen körülmény okoz. Ezek az esetek egy nagyon heves választási kam-

¹⁹ Fritz Thyssen könyve (I paid Hitler) Emery Reves közreműködésével készült, s először 1941-ben jelent meg. Az általa Hitlerhez került összeget 1 millió dollár körüli összegre becsülte, de később ezt visszavonta és tagadta, hogy köze lenne hozzá.

²⁰ Sutton, Antony C., 104.

pány természetes következményei, de rendkívül eltúlozták a külföldi sajtóban. A kormány határozottan elkötelezte magát a köznyugalom és a közrend fenntartása mellett, tökéletesen meg vagyok győződve, hogy ebben a tekintetben nincs ok semmi riadalomra.”²¹

A család többi tagja sem tétlenkedett. Max Warburg fia egy másik befolyásos családtagnak, Frederick M. Warburgnak sürgönyözött, hogy tegyen meg mindent a náciellenes amerikai hangok elfojtása érdekében. E lépésekre azért volt szükség, mert egyes amerikai zsidó szervezetek Hitler antiszemitizmusa miatt erős náciellenes hangokat ütöttek meg. Főleg elhallgattatásuk volt a cél. Voltak azonban olyan zsidó szervezetek is, mint az American Jewish Committee, amelyek a Hitlert fedező üzletemberek befolyása alatt álltak és 1933. március 1-jén még nyilatkozatot is kiadtak arról, hogy nem támadják a németországi rendszert. E lépések mögött komoly üzleti érdekek húzódtak meg.

A Kilgore Bizottság²² egyértelműen megállapította nemcsak Harrimanék, de Prescott Bush és mások felelősségét is Hitler anyagi támogatásában és hatalomra segítésében, sőt ugyanezen év októberében az amerikai kormány lefoglalta az Union Banking Corporation összes részvényét a Trading with the Enemy törvény értelmében.²³ Büntetőjogi felelősségre vonás azonban nem történt, sőt még a hírekből is kihagyták a műveletről szóló jelentést.

A Harriman testvérek kapcsolatban álltak Fritz Thyssen üzlettársával, Friedrich Flickkel is, a Vereinigte Stahlwerke társtulajdonosával.²⁴ Flick szintén Himmler baráti társaságához tartozott és nagy összegekkel támogatta a náciakat. Harriman és Flick meglehetősen bonyolult üzleti kapcsolatban álltak egymással. Az Averell Harriman által vezetett Consolidated Silesian Steel Corporation olyan amerikai tulajdonosokkal rendelkező cég volt, amely a lengyel és német szén- és

²¹ *Chaitkin, Anton and Tarpley, Webster*, i. m. 36.

²² A Kilgore Bizottságot az Amerikai Szenátus 1942 októberében állította fel, hogy megvizsgálja amerikai multinacionális cégek Németországgal kapcsolatos kereskedelmét és együttműködését. Célja az ellenséges oldalon álló Németországot segítő gazdasági együttműködések megszüntetése volt. A bizottság vezetője Harley M. Kilgore, Nyugat-Virginia szenátora és a későbbi elnök jó barátja lett. 1943–1945 között 16 meghallgatást tartottak. Több vállalatot eltiltottak a németekkel kapcsolatos tevékenységüktől, de sok esetben így sem tudták megakadályozni, hogy a háború alatt amerikai cégek a gazdasági haszonszerzés érdekében segítséget nyújtsanak a németeknek.

²³ A Trading with the Enemy törvény az Egyesült Államokban 1917 óta a mai napig érvényben van, de csak háborús helyzet esetére. A törvény megtiltja az Amerikai Egyesült Államok polgárainak és cégeinek, hogy háború idején termékeikkel az Egyesült Államokkal ellenséges oldalon álló országokat támogassanak.

²⁴ A Flick-konzern tevékenységét lásd: *Bähr, Johannes – Dreccoll, Axel – Gotto, Bernhard – Priemel, Kim C. – Wixforth, Harald*: *The Flick-Konzern im Dritten Reich*. Institute für Zeitgeschichte, Oldenbourg, 2008.

cink, valamint acélgyártás egyharmadát birtokolta, míg a maradék kétharmadot Flick.

A két Harriman testvér és Prescott Bush kapcsán feltétlenül megemlítendő egy másik, a későbbiekben hivataluk révén Amerikában komoly befolyással rendelkező testvérpár, John Foster Dulles és Allan Dulles. Ebben az időben jogászként működtek, s John Foster Dulles több náci vállalat nemzetközi ügyeit intézte. Részt vett Oliver Harriman egyik megbeszélésén, amelynek eredményeként létrejött az egyezmény, amely létrehozott egy olyan szindikátust, amelyben 150 cég és magánszemély vett részt, s célja a Németországból az Egyesült Államokba irányuló kivitel összehangolása volt. Ez a Dulles fivér járt közben az 1930-as években államtitkárként a német vállalatok adósságának átütemezése és szerkezetátalakítása ügyében is. A német vállalatokkal való szoros kapcsolata révén titokban német vállalatok mellett lobbyzott. Ugyanez történt Hitler hatalomra kerülése után a német állam adósságával, amelynek csökkentését az amerikai és angol bankárok engedélyezték, s ezért a náciak több pénzt fordíthattak fegyverkezésre. Ez azonban nem zajlott zökkenőmentesen, mert a tulajdonosok a kötvényeik utáni alacsonyabb hozamot nem minden esetben fogadták el.

Mindenesetre Prescott Bush számára évekkel később ez gyümölcsöző kapcsolatnak bizonyult, amikor az 1950-es években republikánus szenátor lett Connecticutban, hiszen John Foster Dulles ekkora már nagy befolyásra tett szert a Republikánus Pártban, míg bátyja a CIA elnöke lett.

A londoni City bankárai sem maradtak le a Wall Street mögött. 1931-ben a korábban a Brown Brothers céggel partneri kapcsolatban álló Montagu Collett Norman volt a Bank of England elnöke, aki nemcsak a világ pénzügyeit irányította, de Hitler odaadó híve is volt. Ez sem volt titok angol előkelő körökben, hiszen 1940-ig elég sokan voltak Nagy-Britanniában, akik rokonszenveztek Hitlerrel és a németekkel. Montague Collett pártfogoltja és embere volt Hjalmar Schacht is. Kinevezése – először a Reichsbank élére, majd 1934. június 30-tól gazdasági miniszterré – kifejezetten befolyásos bankárok kérésre történt.

A nagy németországi konszernnek multinacionális cégek voltak, amelyekben külföldi érdekeltségek mellett a hazaiak is képviselve voltak, akik viszont amerikai vállalatokban kaptak helyet, az erőteljes oda-visszafonódással egymástól elszakíthatatlan kötelékek és érdekszövetségek jöttek létre. Ez tartotta életben a kusza céghálózatot. A vas- és acélgyárakon kívül a fegyvergyárak mellett a háborús készülődésben a vegyiparnak és kémiai konszerneknek is kiemelkedő szerepük volt.

A legismertebb vegyipari cégóriás Németországban az IG Farben AG volt (Industrie-Gemeinschaft Farben AG), amely 1925-ben alakult és csúcsidőszakában a világ legnagyobb kémiai konszernje volt. Hat nagy vegyipari vállalat,

többek között a Bayer, a BASF és az Agfa fuzionálásával jött létre, és a második világháború után ismét több cégre bomlott. Az IG Farben, akárcsak a Vereinigte Stahlwerke és más német nagyvállalatok létrejöttének nemcsak meghatározó, de alapvető feltétele volt az amerikai tőke jelenléte. A multinacionális vegyipari vállalat – amely a későbbiekben már fegyvereket is gyártott – első igazgatója Hermann Schmitz volt, s tulajdonképpen ő kérte az amerikai bankárok segítségét. Ebben a folyamatban a központi személy Max Warburg volt, aki nélkül nem is jöhetett volna létre az IG Farben, mivel Wall Street-i kapcsolatai révén ő szerezte meg a szükséges pénzeket. Az igazgatótanácsban amerikai és német pénz- és üzletemberek ültek. Később Schmitz és Warburg bevette az igazgatótanácsi tagok közé Carl Boscht (igazgató a németországi Ford Motor Company AG-nál is), Fritz ter Meert, Kurt Oppenheimert és George von Schnitzlert, s ekkor lett tag Warburg is. 1928-ban az IG Farbent létrehozó cégek amerikai leányvállalatai, a Bayer Company, General Aniline Works, Winthrop Chemical Company és az Agfa Anso egy svájci holdingot szerveztek IG Chemic név alatt, de az IG Farben irányításával. Egy év múlva már Amerikában alakult meg a fenti fiókvállalatok összeolvadásából az I. G. Chemical Corporation. Ez lett az ún. amerikai IG Farben, amelyben Paul Warburg lett az egyik igazgató, míg testvére, Max, a német gyárban töltött be ugyanilyen tisztséget. Ebben a vállalatban is többen jutottak vezetői pozícióba, méghozzá a legismertebb és leghatalmasabb gyárosok és bankárok, így Walter Teagle, aki egyszerre volt a New Yorkban lévő FED²⁵ és a New Jersey-beli Standard Oil Company igazgatója, vagy Henry Ford fia, Edsel B. Ford, a Ford Motor Companytól.

Nem lehet szó nélkül hagyni a General Motors Németországban folytatott tevékenységét sem. Az 1930-as években az amerikai Du Pont család tulajdonában lévő General Motors birtokolta az Opel AG részvényeinek 80%-át. Az Opel gyártotta a Hitler-rendszer idején a Németországban használt autók mintegy egyharmadát, amivel a háború kitöréséig több mint 35 millió dollárt kerestek. Az 1935-ben felépített gyár Európa legmodernebb nagyüzeme volt, a legjobb külföldi technológiával, amerikai tőkével. Azon túlmenően, hogy a nácik az Opel – áttételen tehát a General Motors – által gyártott teherautókkal és egyéb járművekkel kezdték meg a „Blitzkrieget”, a háború kitörése után a Németországban megtermelt nyereségüket más német cégekbe fektették, amelyek többsége náci vezetők kezében volt. Ebből látszik, hogy e multinacionális cégek könnyedén áthágták az ellenséggel való kereskedési törvényt, illetve a Rooseveltt-éra ezzel kapcsolatos

²⁵ Federal Reserve System: az Egyesült Államok magánkézben lévő központi bankrendszere; 1913. december 2-án a Federal Reserve törvény hozta létre. New York-i kirendeltsége a 12 fontosabb városban működő Reserve Bank egyike.

intézkedéseit. Nem véletlenül adományozta Hitler a vállalat igazgatójának, James D. Moonly-nek a legmagasabb, külföldieknek adható kitüntetést.

Az 1920-as években a Hitlernek nyújtott támogatások folyamatosak voltak, ennek ellenére az NSDAP mintha nem tudott volna élni a szerencsés lehetőségekkel. A gazdasági válság végül jól jött a radikális nézeteket valló pártnak, hiszen a munkanélküliség növekedésével és a szegénység erősödésével ez emberek elkeseredettsége is nőtt, s ezzel lassan, de biztosan megnőtt az NSDAP támogatottsága is. 1932-ben azonban, amikor a válság a végéhez közeledett, még mindig komoly gazdasági és politikai gondok emésztették Németországot, Hitler és pártja rendre alulmaradt az egymást követő hivatalos választásokon. „Összesen 34 mandátumot veszítettünk. A Centrum is elkönnyvelhet némi veszteséget. A német nacionalisták kicsit megerősödtek, a szociáldemokraták pedig kicsit meggyengültek. Visszaesett a szavazók jelenléte a választásokon. A KPD megerősödött, de hát ez várható volt. A reakció kormánya mindig a bolsevizmus elősegítője. Tényleg kudarcot vallottunk.”²⁶

Ennek ellenére a finanszírozóktól továbbra is folyt a pénz a nácikhoz. A 3–400000 SA és SS tag, és szervezetük pénzügyi helyzete biztonságos volt, pedig ez óriási anyagi áldozatokat kívánt.

Az 1930-as évek elején – több találkozón – vállalatok és bankok képviselői rendkívüli mennyiségű pénzt bocsájtottak Hitler rendelkezésére, abban a reményben, hogy befektetésük a nemzetiszocialista párt hatalomra kerülésével megtérül, és jelentős hasznot termelhetnek maguknak. 1932 májusában a müncheni Kaiserhofban tartott találkozón az európai és az amerikai IG Farben, s a Hamburg–Amerika Line emberei tárgyaltak vezető nácikkal. A párt pénzügyeivel ekkor a legtöbbit Rudolf Hess, Hitler jobb keze és régi harcostársa foglalkozott. Az itt összegyűjtött óriási összeg – 500 000 márka – 20%-át az amerikai IG Farben adta. Hess közreműködésével a pénz a Deutsche Bankba került.

A márciusi választásokra készülve, hasonló találkozó zajlott 1932. február 20-án Göring otthonában. Itt szintén jelen voltak és Hjalmar Schachtal találkoztak többek között – von Schnitzler tájékoztatása alapján – a Vereinigte Stahlwerke, az IG Farben, valamint a Német Ipari Birodalmi Szövetségének vezetője, Alfred Krupp von Bohlen. A megbeszélésen összegyűjtött pénzekkel együtt összesen 3 millió birodalmi márka jött össze a választásokra. Az adomány a Delbruck Schickler Bankon át Hesshez került. A legnagyobb hozzájárulások ismét az IG Farbentól érkeztek, az amerikai és a német vonaltól egyaránt. Több pénzember és gyáripáros, cégeiken túlmenően, magánemberként is jelentős összegekkel támogatta az egyre szélsőségesebb nácikat.

²⁶ *Goebbels*, 714.

Az ország háborús készülődéséhez rendkívüli mennyiségű kőolajra is szükség volt. A német ipar olajszükségletének 85%-át behozatalból kellett fedeznie. A Szovjetunióból behozott olaj nem volt elegendő. A Standard Oil ügyvezetője, Walter Teagle, az amerikai IG Farben igazgatóságában komoly pénzekkel támogatta Hitlert, de a Standard Oil inkább nyersanyaggal, szabadalmakkal és szaktudásának átadásával segítette a nemzetiszocialista vezetést a háborús előkészületekben. Ebben a Deutsche–Amerikanische Petroleum AG. (DAPAG) a Standard Oil németországi leányvállalataként működött közre. A szintetikus gumi előállítására vonatkozó kutatásokat kifejezetten a német háborús célok motiválták, hiszen a katonai járművek gumiabroncs igényét nem fedezte a természetben fellelhető kaucsuk mennyisége. Az IG Farben a Standard Oil szabadalmával volt képes 1944-ben 5,5 millió tonna szintetikus olaj előállítására. A Standard Oil így a háború alatt a Németország hadicéljaihoz szükséges alapanyaggal és találmányokkal támogatta a német hadiipart. Vagyis az amerikai vállalat a Hitler hatalomra jutása utáni háborús készülődést, majd az Egyesült Államok ellen harcoló német állam győzelmét segítette. Egyúttal azonban a szövetségeseknek is szállítottak nyersanyagokat. A háború alatt a Standard Oiltől panamai zászló alatt érkezett a német harckocsi-motorokhoz szükséges olajadalék, a repülőgépmotorok működéséhez hiányzó ólom tetra-etil és a tengeralattjárók működéséhez nélkülözhetetlen diesel olaj.

Az IG Farben és a Standard Oil ilyen irányú tevékenységét a Kilgore-bizottság is részletesen feltárta. A vállalatot tulajdonló Rockefellererek így felbecsülhetetlen nagyságú haszonhoz jutottak, ugyanakkor mérhetetlen károkat okoztak a szövetségeseknek, és rengeteg emberélet kioltásáért felelősek. Amennyiben nem biztosítottak volna a németeknek ilyen óriási mértékű nyersanyagot, és nem segítették volna őket szabadalmakkal, Németország kénytelen lett volna korábban kihátrálni a háborúból.

Német gyárak profitálása a háborúból

A második világháborúból nemcsak a német multinacionális vállalatok profitáltak. Számos, kisebb-nagyobb, sok esetben családi vállalkozásként működő hazai vállalat is óriási haszonra tett szert azzal, hogy fogyasztási és iparcikket gyártott a nácioknak. Közülük többen meggyőződéses náciak voltak és már jó ideje működő családi vállalatokat irányítottak. Ugyan a német piacon Henry Ford gyára is megjelent járműgyártóként, Németország legnagyobb autógyárjai, az Audi és a BMW is, már léteztek. Az eredetileg repülőgépmotorokat gyártó Audi 1928-tól teljesen visszaállt az autógyártásra, de a második világháború idején ismét repülőgépeket gyártott a Harmadik Birodalom számára. Ezen túlmenően minden mást is termeltek, amire a háborúban szükség volt: akkumulátorokat a Tigris-tankokba, lőszeret, légvédelmi rakétákat és

kézfegyvereket. A gyár részvényeinek jelentős részét Günther Quandt birtokolta, aki az 1920-as években annak a Magda Rietschelnek volt a férje, aki 1931-ben összeházasodott a későbbi propagandaminiszterrel, Joseph Goebbels-szel. A kapcsolat azonban ezután sem szakadt meg Quandt és Magda Goebbels között, és – minden kétséget kizáróan – 1933 után ennek is volt köszönhető a sok állami megrendelés, amelyet a BMW kapott. A hadiipar időszakában itt dolgozott a legtöbb kényszermunkás és koncentrációs táborbeli fogoly, több mint 50 000 fő. A BMW olyan rossz körülmények között foglalkoztatta ezeket az embereket, hogy szó szerint éheztek.²⁷

Hasonló történeti múltja van az ingolstadti székhelyű Audi-gyárnak is, amely a háború alatt többek között páncélozott járműveket gyártott Hitler hadseregének. A gyár legalább 3500 munkaszolgálatos haláláért felelős, akik a munkára kényszerítettek egyötödét jelentették.²⁸

A „népautónak” szánt, eredetileg olcsó, de strapabíró Volkswagen Bogart gyártó üzemet 1937-ben a német állam alapította a két, ma is működő autógyárral szemben, s csak a világháború után alakult át részvénytársasággá. A gépkocsit tervező Ferdinand Porsche egyben a vállalatóriás elő igazgatója is volt, a háború alatt természetesen hadigépjárműveket is tervezett a Harmadik Birodalom számára. Porsche sohasem ismerte el bűnösnek magát azért, hogy az általa irányított gyárban – a teljesítményorientáltságot és a lehető legnagyobb nyereséget szem előtt tartva – több mint 20000 kényszermunkás dolgozott és még féktelen módon kihasználta a rendes munkásait is. Amikor Hans Mommsen 1996-ban közzétette ezzel kapcsolatos tudományos elemzését, Porsche unokája elismerte a cég felelősségét, miként a cég igazgatója, Martin Winterkorn is.

A Harmadik Birodalomnak dolgozott az 1891-ben alapított Dr. Oetker családi cég is, amely napjainkban is a legnyereségesebb német vállalatóriások egyike, és Európában több leányvállalattal rendelkezik. A dinasztiaalapító nagyapa, Dr. Adolf Oetker gyógyszerészként, kísérletezés közben találta fel a sütőport, és ezzel elindította cégét világhírű útjára. Halála után a vállalat ügyeit elhunyt fia özvegyének élettársa vitte tovább. Richard Kaselowsky nemcsak rokonszenvezett a náci rendszerrel, de 1933-ban, Hitler hatalomra kerülése után, a pártba is belépett, s családját, valamint munkatársait egyaránt nemzetiszocialista szellemben irányította. Nevelt fia, Rudolf-August Oetker is ezen az úton haladt és nemcsak a párthoz, de az SS-hez is csatlakozott.

²⁷ *Scholtysck, Joachim*: Der Aufstieg der Quandts: Eine deutsche Unternehmersdynastie. C. H. Beck, München, 2011. A 2. kiadás 13. fejezete (Zwangsarbeit bei den Quandt-Firmen) teljesen ezekkel a kényszermunkásokkal foglalkozik. Scholtysckre hivatkozik Richard Huthmacher az *Offensichtliches*, *Allzuöffentliches* című munkája első kötetének 65. oldalán

²⁸ Az Audi-gyár múltjának feltárásával Martin Kukowski történész és Rudolf Bochprofesszor foglalkozik *Kriegswirtschaft und Arbeitseinsatz bei der Auto Union AG. Chemnitz im Zweiten* című munkájában. *Weltkrieg* 34. kötet/Beiträge zur Unternehmensgeschichte

Az egész család nemzetiszocialista meggyőződése két oldalról is Oetkerék előnyére vált: gazdasági és termelési szempontból. Kaselowsky jó kapcsolatokat ápolt Heinrich Himmlerrel és náci barátaival. Így az NSDAP hatalomra kerülése után ez a cég lett a hadsereg egyik legnagyobb élelmiszeripari szállítója, majd a háború kitörése után is folyamatosan biztosították számukra a szükséges nyersanyagforrásokat. A vállalatnak a nemzetiszocialista eszmékkel való teljes azonosulását a Dr. Oetker akkori hirdetései is egyértelműsítik.²⁹

Szintén elkötelezett náciként volt ismert Hugo Boss ruhagyáros is, aki már 1931-ben belépett az NSDAP-ba. Boss már az 1920-as években jól keresett a nemzetiszocialistákon, mivel már ekkor egyenruhát gyártott a barnaingeseknek. Az 1930-as években pedig nemcsak az SA és az SS, de a Hitlerjugend, valamint a Wehrmacht csapatainak tagjai számára is az ő vállalata gyártotta az uniformist.³⁰ Az 1990-es években a német vállalatoknak a nemzetiszocialista rendszerhez fűződő kapcsolatát kutató vizsgálódások során ezt a ruházati céget is utolérte az erkölcsi felelősségre vonás. Roman Köster történész megállapította, hogy a gyár 1941-ben már több mint egymillió német birodalmi márka éves nyereséget könyvelhetett el. Ennek ellenére Boss ruhagyára a kényszermunkások és hadifoglyok alkalmazását illetően elmaradt a náci rendszernek termelő többi céghez viszonyítva: nála „csak” 140 lengyelországi kényszermunkás és 40 francia hadifogoly dolgozott mostoha körülmények között. Hugo Boss és a nácik kapcsolatát egy 1997-ben fellelt titkos bankszámla is megerősítette.

A Harmadik Birodalomban közvetett háborús célokat szolgált a Bertelsmann könyvkiadó. A főleg antiszemita munkák kiadásával jeleskedő Bertelsmann cég hatalmas haszonra tett szert Hitler alatt, és örömmel teljesített minden egyéb, hangulatkel-téssel kapcsolatos szolgáltatást.

A Degussa cég azonban már közvetlenül a népirtásban volt érintett a második világháború folyamán. Degesch nevű társcége nemcsak rágszálók irtására termelt mérget, de az úgynevezett Zyklon B gázt is ők szolgáltatták, amelyet a nácik a zsidók meggyilkolására használtak.

Összefoglalás

Hitler hatalomra juttatásában nemcsak kül- és belpolitikai tényezők játszottak közre. Legalább ekkora súllyal estek latba a Führer számára kedvező gazdasági, társadalmi és politikai körülmények mellett a külföldi és hazai támogatók

²⁹ *Finger, Jürgen –Keller, Sven –Wirsching, Andreas*: Dr. Oetker und der Nationalsozialismus. Geschichte eines Familienunternehmens 1933–1945. C. H. Beck, München, 2013.

³⁰ Hugo Boss szállította a német csapat díszegyenruháit az 1936. évi berlini olimpiai játékokra. *Köster, Roman*: Hugo Boss, 1924–1945. Die Geschichte einer Kinderfabrik zwischen Weimarer Republik und «Drittem Reich». C. H. Beck, München, 2011. 9.

pénzadományai. Az 1929–1932. évi gazdasági világválság „jókor” jött a nemzeti-szocialisták hatalomra juttatását illetően. Ugyan már a versailles-i békediktátum is magában hordozta a következő világegés kirobbanását, amely azonban mégis több vezető politikus, közöttük Churchill szerint is elkerülhető lett volna bölcs, Európa valamennyi nemzetének érdekeivel számoló nemzetközi politika mellett. Ez azonban nem történt meg: a bankárok, multinacionális cégek és fegyvergyárosok, befolyásos emberek anyagi haszon reményében arra törekedtek, hogy Hitlert hatalomra segítsék, s ha háborúra kerül sor, ebből profitáljanak.

Az Egyesült Államokban az ellenséggel való kereskedelem törvényi tilalma kapcsán különböző bizottságok már 1942-ben, tehát közvetlenül semlegességi politikájának feladása és hadba lépése után vizsgálták meg több amerikai multinacionális céget és üzleti kapcsolataikat. Ezek a bizottságok nemcsak megállapították a cégcsoportoknak az akkori amerikai törvényeket sértő, nemzetbiztonságilag is kétséges magatartását, hanem különféle szankciókat és tiltásokat is alkalmaztak ellenük. E bizottságok ugyan politikai szervezetekként jutottak valós következtetésekre, de megállapításaik helytállóak voltak. Megjegyzendő, hogy már az 1930-as években születtek feldolgozások a többségükben amerikai bankárokról és üzletemberekről, akik már az 1920-as évektől pénzelték Hitlert és pártját.

Németországban e vizsgálódásokra – bár Nürnbergben a vezetők közül többen a vádlottak padján ültek és elenyésző büntetést kaptak – részletekbe menően csak az ezredforduló előtt került sor. A kutatásokat főleg történészek végezték a jogutód cégek megbízásából, a közvélemény nyomására vagy pedig saját elhatározásból. A kutatásokból kiderült, hogy a nagyobb német cégek többsége – valamely multinacionális cég részeként, akár önállóan működve, főleg dinasztikus formában – együttműködött a hatalommal és jelentős haszonra tett szert. Ráadásul nyereségük jelentős része a kényszermunkások – hadifoglyok, munkaszolgálatosok, koncentrációs táborok foglyai – munkájának kizsákmányolása révén képződött.

A hatalommal együttműködő német vállalatok jogutódai és örökösei szinte kivétel nélkül bocsánatot kértek a múlt szörnyű eseményeiért, és több esetben kártérítést fizettek még élő munkásaiknak, illetve a kárpótlással foglalkozó különböző alapítványoknak.